

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКІЛЬНОЮ МОЛОДДЮ

Мета: ознайомити вчителів з особливостями вибору професії у шкільному віці, охарактеризувати основні етапи профорієнтаційної роботи у закладах освіти, стимулювати педагогів до опанування профдіагностичних методів та їх застосування у виховній роботі.

Експрес-контроль:

1. Які відмінності у професійному самовизначенні підлітків та юнацтва ви можете назвати?
  2. Які типові помилки при виборі професії проявляються у школярів?
  3. Для чого необхідна попередня професійна діагностика і як вона має здійснюватися?
  4. Які основні завдання професійної інформації у школі?
  5. Що таке професійна консультація, яка її основна мета?
-
1. Сучасний стан суспільно-економічного розвитку в Україні передбачає необхідність підготовки у школі не лише освіченої, ерудованої особистості, а, перш за все, людини, яка здатна свідомо та відповідально здійснити професійний вибір. Саме тоді молодь має можливість визначити поле діяльності, відповідне здібностям та схильностям. Це дозволяє, з одного боку, досягти найвищої ефективності праці, а з іншого – забезпечити самореалізацію кожної особистості.

Професійний вибір школяра залежить від розвитку деяких важливих психологічних утворень [2,3,7].

Першим з них є **професійний інтерес**, тобто внутрішній пізнавальний мотив, пов'язаний з освоєнням змісту професійної діяльності. Як правило, він полягає у тенденції до читання літератури, періодики, перегляду кінофільмів та телепередач про специфіку професій та людей праці. Професійні інтереси спостерігаються уже

у дошкільному та молодшому шкільному віці, поглибаються та стабілізуються у підлітків та старшокласників. Варто зазначити, що у молодших школярів професійні інтереси можуть не співвідноситись із усвідомленням власних здібностей, можливостей. Так, фізично слабенький хлопчик може обирати професію льотчика, а дівчинка, що не має досконалого музичного слуху, прагне бути співачкою. Зрозуміло, що наявність лише професійного інтересу не може бути запорукою адекватного самовизначення школяра.

Підлітковий вік, що є періодом формування самооціночного процесу, характеризується дедалі чіткішим співвідношенням інтересу до професії та уявлень про власні психологічні і фізичні якості. Включаючись до широкого спектру та позашкільних занять, у систему інтенсивних соціальних відносин з однолітками та дорослими, підліток вирізняє свої сильні та слабкі сторони, переваги і недоліки, формулює можливі перспективи професійного вибору. Для цього віку характерними є висловлювання: «Буду філологом, бо мені подобається література», «Хочу бути художником, бо маю високі оцінки з малювання». Таким чином, підлітки виявляють та усвідомлюють власні **професійні схильності**.

Старший шкільний вік вирізняється тим, що молодь, окрім інтересів та схильностей, прагне перевірити свої можливості або безпосередньо у професійній діяльності (наприклад, допомагаючи батькам у сільгospроботах) або в умовах, наблизених до професійних (наприклад, доглядаючи дошкільників або організуючи їх дозвілля). Таким чином, у старшокласників формуються **професійні наміри**, що спираються на практичні спроби молоді у майбутній діяльності у поєднанні з інтересами та схильностями. Це є найважливішим чинником у самовизначенні, бо обумовлює максимально усвідомлений вибір професії. Старшокласник може пояснювати його так: «Хочу бути вчителем історії, бо мене цікавить ця галузь знань, я маю високі оцінки з предмету, окрім того, займаюся в історичному гуртку, готую доповіді бесіди, вечори з цієї тематики, пишу дослідницьку наукову роботу з історії. Все це особисто мені подобається, а оточуючі добре відгукуються про мою діяльність. Отже, я вважаю, що зможу працювати викладачем історії».

Як зазначають Федоришин Б.А., Павлютенков Є.М., Климов Є.А. та ін., внаслідок поступового формування у часі професійних намірів у підлітків та старшокласників існують деякі відмінності при виборі професії [2,3,5].

По-перше, підлітки у більшості випадків точно вказують свою майбутню професію, тоді як старшокласники часто вагаються при цьому. Це обумовлено віддаленістю і невизначеністю ситуації вибору для підлітків і близькістю та відповідальністю вибору старшокласників. Тому зрозумілими стають прояви вагання і невпевненості юнаків як зворотний бік намагання зробити якомого досконаліший вибір.

По-друге, основним мотивом професійного вибору підлітків є уявлення про себе у професійному образі («Я буду мати поважний вигляд за викладацькою кафедрою», «Мені личить військова форма» і т.п.). старшокласники дедалі більше звертаються до самооціночних моментів власних психологічних якостей.

По-третє, підлітки частіше, ніж старшокласники наполягають на одному кінцевому виборі («Буду тільки лікарем»). Старшокласники, як правило, вказують кілька варіантів («Якщо не вступлю до медінституту, щоб не втрачати часу закінчу курси комп’ютерного навчання»). Це свідчить про більшу реалістичність та прагматичність юнаків і їх уявлень про перебіг подальшого життя.

2. Окрім вищевказаних особливостей, у школярів також можуть проявлятися типові труднощі при виборі професії. Як зазначає Кабаченко Т.М., ускладнення у цьому процесі пов’язані з основними етапами професійного самовизначення [1]. Розглянемо найбільш поширені серед них. На етапі **постановки проблеми вибору професії**, коли школяр вперше ставить собі питання «Ким бути?» можливі такі помилки:

- 1) Перекладання проблеми професійного вибору на інших людей (найчастіше – на батьків). Є типовим для сімей, у яких застосовуються такі стилі виховання як авторитарний та гіперопіка. Дитина, звикаючи у багатьох випадках підкорятися батькам, вважає, що вони можуть правильно розв’язати і питання обрання професії. Згодом, уже

опановуючи нав'язану спеціальність, юнак чи дівчина відчувають її невідповідність власним нахилам, що приводить до подальших непростих життєвих рішень і змін.

- 2) Обрання професії може замінюватися вибором престижного навчального закладу. Так, учень, що має склонності до суспільно-історичних дисциплін, може віддати перевагу професії юриста перед педагогічними спеціальностями. Проте престижність фаху досить часто залежить від тимчасових суспільно-економічних обставин, а тому варто зважати на перспективу такого вибору.
- 3) У сім'ях, де професії мають династійний характер, проблема вибору подальшого життєвого шляху може взагалі нівелюватися. Адже всім, здається, зрозуміло, що хлопчик у сім'ї, де дідусь і батько є військовими, теж має обрати цей фах. При цьому висувається багато аргументів: обізнаність із специфікою професії, можливість завжди отримати кваліфіковану допомогу з боку рідних, тощо. При цьому і батьки, і сама дитина звертають недостатньо уваги на її здібності та склонності.

На етапі **отримання інформації про майбутню професію** учнів найчастіше можуть спідкати такі помилки:

- 1) Отримання інформації з недостовірних джерел (від знайомих, родичів і т.п.). зрозуміло, що у процесі опанування професії можуть виявитися такі обставини, що приведуть до подальшої зміни сфери занятості.
- 2) Недовіра до достовірної інформації, наявність енгативних установок щодо каналів її отримання (преси, телепередач і т.п.). юнаци, наприклад, можуть вважати, що ці дані мають тенденційний характер і не відображають життєвих реалій.
- 3) Недостатнє знання термінології профорієнтаційної літератури (назв професій та спеціальностей).

На етапі **виявлення варіантів професійного шляху** молоддю можна вирізнати такі типові помилки:

1) Ототження улюблених шкільного предмету з майбутньою професією.

Наприклад, потяг до математики і обрання професії вчителя математики не враховує специфіки саме педагогічної діяльності.

2) Орієнтація при виборі професії на фах авторитетної особистості («Хочу бути економістом як старший брат»).

3) Вибір професії «за компанію» з товаришем.

4) Орієнтація лише на привабливі чи романтичні сторони професії.

5) Недооцінка чи переоцінка власних можливостей при обранні професійного шляху.

Цілком очевидно, що школа не може залишатися остоною розв'язування вищевказаних проблем молоді на шляху професійного самовизначення. Саме тому, великого значення набувають профорієнтаційні заходи у закладах освіти.

3. Професійна орієнтація – це науково обґрунтована система психолого-педагогічних заходів, що має метою підготувати особистість до праці та надати їй допомогу у виборі професії відповідно до інтересів, схильностей і здібностей та з урахуванням потреб ринку праці. Розглянемо основні етапи профорієнтаційної роботи з учнями, що здійснюються у сучасній школі.

Для окреслення системи виховних заходів з дітьми, що мають різний ступінь сформованості професійних інтересів та намірів спочатку має здійснюватися **попередня професійна діагностика**. Найчастіше цей етап передбачає опитування у вигляді бесіди чи анкетування. Прикладом такої анкети є методика СІН, що розроблена під керівництвом Федоришина Б.А. [5]. Нижче приводимо текст цієї анкети

Методика СІН (визначення спрямованості та інтересів учнів)

Прізвище, ім'я, по батькові.

Рік народження.

Школа, клас.

Домашня адреса.

Дата.

1. Назвіть по одній професії в кожній з таких сфер:
  - а) Професії, де об'єктом роботи є люди _____
  - б) Професії, де об'єктом роботи є техніка _____
  - в) Професії, де об'єктом роботи є природа _____
  - г) Професії, де об'єктом роботи є знакова система _____
  - д) Професії, де об'єктом роботи є художній образ _____
2. Уявіть, що у вас є найсприятливіші умови для вибору професії в будь-якій із вказаних сфер. Якій сфері ви віддали б перевагу? Обведіть кружечком відповідну букву: а, б, в, г, д.
3. Професії обраної вами сфери діяльності набуваються у різних навчальних закладах. Де ви хотіли б продовжити освіту, щоб оволодіти професією?
Обведіть кружечком відповідний номер.
  - 1) в ПТУ
  - 2) в технікумі (коледжі)
  - 3) у вузі
4. Назвіть 2-3 навчальних предмети, знання яких необхідне для успішного оволодіння професією, яку ви хотіли б обрати
  - 1) _____
  - 2) _____
  - 3) _____
5. Якщо у вас уже є рішення про вибір певної професії для себе, наскільки воно остаточне? Поставте оцінку за п'ятибалльною шкалою:
_____
6. Чи є у вас родичі або друзі, що працюють за обраною вами професією?
Напишіть «так» чи «ні» _____
7. Чи є у вас друзі, які мають намір обрати ту ж професію, що й ви?
Напишіть «так» чи «ні» _____
8. Яку професію ви вирішили обрати? _____
9. Що приваблює вас у ній? Обведіть кружечками відповідні номери або зробіть додатковий запис:

- 1) Умови праці
- 2) Сам процес трудової діяльності
- 3) Висока матеріальна забезпеченість
- 4) Нові враження
- 5) Спокійна робота
- 6) Підвищена відповідальність
- 7) Самостійне прийняття рішень
- 8) Виникнення складних чи навіть небезпечних ситуацій
- 9) Контактування з людьми
- 10) Можливість творчої діяльності
- 11) Часті відрядження, поїздки
- 12) Можливість щось створювати своїми руками
- 13) Робота на свіжому повітрі
- 14) Романтична професія
- 15) Корисність продукту (результату роботи)
- 16) Незалежність у роботі
- 17) Перспективність (професійне зростання)
- 18) Близькість до місця проживання
- 19) _____
- 20) _____

Після анкетування учнів педагог може визначити такі особливості професійного самовизначення:

1. Чи знає школяр про основні сфери професійної діяльності та їх специфіку?
2. Чи має реалістичні уявлення про шляхи здобування професії?
3. Чи самостійне та остаточне його рішення про обрання професії?
4. Які мотиви такого вибору (соціальні, пізнавальні, прагматичні чи інші)?

Зрозуміло, що учні, які вагаються у виборі чи ще не замислювалися над ним, вимагають особливою уваги з боку шкільних психологів та педагогів. Саме вони потребують досконалу професійної інформації, яка б дозволила розібратися у різних аспектах і напрямках професійної діяльності, співставити їх з особистоюми

здібностями та інтересами та визначити сферу праці, найбільш прийнятну для особистості.

4. З метою професійної інформації Климовим Є.А. розроблено класифікацію професій та спеціальностей [2]. Її освоєння може здійснюватися у вигляді спеціально організованих лекцій, бесід, ділових ігр, екскурсій на виробництво, тощо.

Спочатку учнів знайомлять з типами професійної діяльності, що виділяються за предметом праці:

- біономічні (людина - природа). Передбачають роботу з живими організмами та умовами їх існування (агроном, мікробіолог, лісник і тд.).
- технономічні (людина - техніка). Предметом праці є технічні об'єкти, речовини, матеріали, види енергії (слюсар, водій, інженер і тд.).
- соціономічні (людина - людина). Предметом праці є люди, групи, колективи (вчитель, лікар, продавець і тд.).
- сигнономічні (людина - знак). Пов'язані з знаками, цифрами, формулами, кодами, мовами (лінгвіст, програміст, бухгалтер).
- артономічні (людина – художній образ). Передбачають роботу з образами або їх елементами (художник, актор, хореограф і тд.).

У межах кожного типу професій виділяють класи за метою порофесійної діяльності. До них, насамперед, відносяться:

- гностичні, де метою є розпізнати, оцінити, класифікувати об'єкти (контролер ВТК, лікар-рентгенолог і тд.).
- перетворюючі, мета яких полягає у зміні стану об'єкта, його вдосконаленні, обслуговуванні чи переміщенні (агроном, водій, вчитель і тд.).
- долідницькі, що передбачають пошук нової інформації чи способів виконання дій (модел'єр одягу, композитор, льотчик-випробувач і тд.).

Окрім цього, професії поділяються на розділи за знаряддями праці:

- професії ручної праці (масажист, вишивальниця, гончар і тд.).

- механізовані професії, що передбачають застосування технічних засобів, машин з ручним управлінням (водій, токар, шахтар і тд.).
- автоматизована праця (оператор енергосистеми чи станка з числовим управлінням).
- знаряддя праці можуть бути і функціональними, тобто включати в себе виразні форми мови і поведінки, еталони розв'язання теоретичних та практичних задач, алгоритми виконання дій (вчитель, юрист, лікар і тд.).

Врешті, виділяють групи професій за умовами праці людини:

- професії, що передбачають дію в умовах близьких до побутових (бухгалтер, продавець, бібліотекар і тд.).
- в несприятливих умовах на відкритому повітрі (муляр, лісник, двірник і тд.);
- в незвичайних умовах, тобто у повітрі, під землею, при незвичайній температурі, у запиленому чи загазованому середовищі (пожежник, водолаз, шахтар і тд.);
- в умовах підвищеної моральної відповідальності за життя і здоров'я людей, збереження правопорядку чи матеріальних цінностей (вихователь, міліціонер, лікар і тд.).

Зрозуміло, що кожний різновид професійної діяльності вимагає окремого пояснення, ілюстрування, при нагоді – спеціалізованих екскурсій чи зустрічей з представниками професій. Але важливим є також момент інтегрування цих знань у єдину систему з метою всебічного вивчення подальшої праці.

5. Велику роль у цьому процесі відіграє професійна консультація, що передбачає, з одного боку, поглиблену професійну діагностику якостей особистості, а з іншого – корекційний (розвивальний) аспект.

Для поглибленої профдіагностики використовуються класичні методики, що добре зарекомендували себе у виховному процесі (методики ДДО, карта інтересів, КОС та ін.) [3,4,5]. Результати досліджень аналізуються психологами, внаслідок чого встановлюється відповідність особистості учня обраній сфері професійної

діяльності, розробляються і коректуються плани її освоєння та програма професійної підготовки. Так, учень, що обирає професію вчителя, має усвідомлювати, що вона водночас є соціономічною, перетворюючою, передбачає використання функціональних знарядь праці в умовах підвищеної моральної відповідальності. Школяра підводять до розуміння того, що професія висуває ряд вимог до діяльності вчителя, а саме:

- наявності комунікативних, організаторських, мовних здібностей та схильностей;
- активності, прагнення включитися у процес навчання та виховання дітей;
- такту, витримки у поведінці, практичних навичок взаємодії з іншими;
- самокритичності, саморегуляції, внутрішнього локусу контролю дій.

Психолог має окреслити деякі основні аспекти підготовки учня до майбутньої професії, а саме:

- формування готовності до освоєння професійної діяльності з врахуванням факторів її вибору, інформованості учня;
- обговорення психологічної ціни (складності чи легкості) та основних шляхів освоєння професії;
- надання допомоги усаморозвитку учня на шляху до обраної професії, що включає пояснення можливостей підготовки до неї у шкільних та позашкільних видах діяльності, складання перспективного плану самопідготовки та самоперевірки на цьому шляху. Консультивативна робота передбачає також періодичне підведення підсумків підготовки учня до майбутньої професії.

У цілому ж діагностична, інформаційна та консультивативна діяльність шкільних психологів і педагогів у напрямку професійної орієнтації шкільної молоді створює надійну основу для її самовизначення та ефективної самореалізації у плідній праці.

Тести та завдання для самостійної роботи:

1. Поясніть значення професійних намірів при виборі професії.
2. Які заходи можуть допомогти школярам при переборенні помилок у професійному виборі?
3. Які методи психологічного вивчення особистості застосовуються на етапі попередньої професійної діагностики:
  - а) тест;
  - б) анкета;
  - в) експеримент;
  - г) бесіда.
4. Які критерії класифікації професій за Климовим Є.А. ви знаєте?
5. Які основні компоненти профконсультативної роботи ви можете назвати?

Література

1. Кабаченко Т.И. Психологические трудности и ошибки при выборе профессии // Учителям и родителям о психологии подростка / Под ред. Г.Г. Аракелова. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 154-179.
2. Климов Е.А. Как выбирать профессию. – М.: Просвещение, 1990. – 159с.
3. Плютенков Е.М. Кем быть? К.:Молодь, 1989. – 200с.
4. Прикникум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента / Под ред. Г. Никифорова, М. Дмитриевой, В. Снеткова. – СПб, 2001. – 240 с.
5. Профконсультационная работа со старшеклассниками / Под ред. Б.А. Федоришина. – К.: Радянська школа, 1980. – 158 с.
6. Психология труда / Под ред. А.В. Карпова – М.: Владос, 2004. – 352 с.
7. Сахаров В.Ф., Сазонов А.Д. Профессиональная ориентация школьников. – М.: Просвещение, 1989. – 192 с.